

Szabó Miklós

Kodály Zoltán: *Tantum ergo V* ≠ *Pange lingua*?

Kodály Zoltán *Tantum ergo V* (Öt *Tantum ergo*) c. műve közvetlenül 1928 karácsonya előtt jelent meg saját kiadásában az alábbi —eredetileg latin nyelvű— ajánlással:

Szabó Miklós (Budapest) a Liszt Ferenc Zene-
művészeti Egyetem ny. tanára, karnagy.

ÖT TANTUM ERGO

melyet

főtisztelendő TOLDY BÉLA tanár úr

kérésére írt és neki, egykori hittan- és énektanítójának,
első művecskéje 30 évvel korábbi jószándékú bemutatójának
hálás lélekkel ajánlott

KODÁLY ZOLTÁN

Feltehetően karácsonyi ajándéknak szánta; december 24-én ugyanis mintegy mentegetődzve írta bécsi kiadójának: „Sürgősen ki akartam metszteni, hogy egy öreg tanáromnak egy kis örömet szerezzek.”¹ Talán ezért kért november 30-án borítót Kner Imrétől, a híres nyomdásztól,² s a „szép címlapot” december 8-án már meg is köszönte.³

Újabb harminc évvel később egy jegyzetében szinte meghatottan így vallott: „Miért írtam neki sok év múlva 5 t(antum) ergot? Mert mikor a villamosban véletlenül találkoztunk, a megkopott, megöregedett ember különös világosbarna szeméből ugyanaz a szeretet sugárzott, amellyel 30 év előtt művemet felkarolta”⁴ (ti. az ajánlásban említett „művecskét”, a D-moll nyitányt).

A hűséges és bizalmas munkatárs, Nádasi Alfonz OSB szerint Kodályra „tanárai közül hittanára volt a legnagyobb hatással”.⁵ Csodálatos ember volt⁶ — emlegette még élete utolsó éveiben is. Egy 1938 körül írt feljegyzésében többek közt ezt olvassuk: „1896 tájt egy fiatal (latin-német szakos) pap ... forradalmi változást okozott a gimnázium egész életében. ... A nagyszombati gimnázium miséi az egész város nyilvános zeneéletének fontos, talán legfontosabb eseményei lettek.”⁷

¹ Zoltán Kodály: *Letters*. Edited by Dezső and Dénes Legány. Argumentum — Kodály Archivum, Budapest 2002. 253. levél.

² *Kodály Zoltán levelei*. Szerkesztette Legány Dezső. Zeneműkiadó, Budapest 1982. 178. levél.

³ Uo. 179. levél.

⁴ *Kodály Zoltán Hátrahagyott Írásai I.* Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte Vargyas Lajos. Szépirodalmi Kiadó, Budapest 1989. 173.

⁵ Nádasi Alfonz: *Mi mindenre emlékezett Kodály?* Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc 2000. 76.

⁶ Uo. 110.

⁷ *Kodály Zoltán Hátrahagyott Írásai I.* 371.

A valószínűleg 1928 őszén történt találkozót Bárdos Lajos —bizonyára a komponista információja alapján— később így mesélte el: Toldy Béla panaszkodott, hogy „úgy unjuk már a litániákon a szokványos *Tantum ergo*kat! Nem írna nekünk valami újat?” Kodály ismert modorában valamit válaszolhatott, hogy „hát majd megpróbálom”, s aztán állítólag utóbb hozzáfűzte: „Írtam mindjárt ötöt, hogy lehessen válogatni”. Ebből rögtön két fontos tény következik. Egyrészt: az *Öt Tantum ergo* paraliturgikus előadásra készült. A litániákon az ünnepeles szentségi áldás előtt általában a *Pange lingua* himnusz utolsó két versszakát szokták latinul énekelni. Ezért tette Kodály is mindegyik darab alá e két strófát. Másrészt: az öt tétel nem összefüggő ciklus, hanem egyfajta „gyűjtemény”, melyből a karnagy alkalmanként szabadon választhat egyet (két versszakkal).

A komponálás pontosabb idejét nem ismerjük. December 7-én már terjesztésre ajánlotta fel „női vagy gyermekhangokra” írt „kis művét” az Universal Edition-nak,⁸ ám az visszautasította,⁹ bár utóbb mégis átvette. Egy későbbi levele szerint „egy leányiskolának”,¹⁰ az eredeti kiadás szerint „gyermekhangokra” és harmóniumra vagy orgonára készültek a darabok. A kíséret két sorban van írva, ami nem zárja ki a pedálhasználatot, de manualiter is játszható.

Az első előadásról nincsenek adataink. Paraliturgikus megszólaltatásuk nemigen terjedt el annak ellenére, hogy az első, egyszólamú darab népénekésre is alkalmas, de a kórusnak —talán a háromszólamú néhány középső, imitációs üteme kivételével— a többi sem jelent nehézséget.

Kodály gyakorlatias zeneszerző volt. Levelei tanúsága szerint műsorai összeállítását mindig gondosan mérlegelte. Jól tudta, az *Öt Tantum ergo* ebben a formában koncerttermi előadásra vagy templomi hangversenyre alkalmatlan. Bizonyára hamar felismerte a teljes himnuszban rejlő lehetőséget. Hogy a hattételes *Pange lingua* —mindjárt két változatban is, gyermek/nőikarra, illetve vegyeskarra— pontosan mikor készült, nem tudjuk, amint azt sem, melyik a korábbi, vagy esetleg párhuzamosan íródtak, talán még 1928 végén, vagy 1929 első két hónapjában. Mindenesetre március elején készen kellett lenniük, hisz a gyermekkari verzió április közepén már bemutatásra került, a vegyeskarira pedig egy május 10-i levélben történik utalás.¹¹

A kevesebb munkát az előbbi változat adta. Itt a teljes zenei anyagot —beleértve a hangszeres kíséretet is— átvehette az *Öt Tantum ergo*-ból. Csak a 2. és 3. darab sorrendjét cserélte fel, a 6. versszakot pedig újra az elsőre énekelte, ezáltal tematikus és tonális repríz jön létre. Azonkívül az 1. tétel végére egy kétütemes, a 4. végére pedig egy négyütemes moduláló közjátékot iktatott, így valódi ciklussá alakította az eredetileg önálló öt tételt.

⁸ Zoltán Kodály: *Letters*. 248. levél.

⁹ Uo. 253. levél.

¹⁰ Uo. 273. levél.

¹¹ Uo. 273. levél.

A vegyeskari változat sokkal több munkát igényelt. A zenei anyagot (tematikát, harmóniát) itt is az *Öt Tantum ergo*-ból vette, az énekszólamokat azonban lényegesen ki kellett egészítenie. Ez oly módon történt, hogy — a 2. és a 3. versszak kivételével — a kórus kopulázva erősíti a többnyire amúgy is szólamos kíséretet. Cserébe viszont helyenként kissé lazította, ugyanakkor három sorba írva és az akkordokat szélesebben felrakva orgonaszerűbbé alakította a faktúrát, így harmóniumon már nem játszható. Ezért a gyermek- és vegyeskari kíséret nem cserélhető fel!

A két *a cappella* tételben másként járt el a szerző. Az *Öt Tantum ergo* háromszólamú, a késő reneszánsz canzonetta műfajára emlékeztető darabját változatlanul hagyta, ám a vokális anyagtól független, mozgékony manualiter kíséretet adott hozzá. Hogy ezt a gyermekkari változatba is átveendőnek gondolta-e, nem tudjuk, az utóbbiból ugyanis csak kóruspartitúra maradt fenn. Kizáró ok nincs, sőt jelentősen gazdagítja a darabot, és kiegyensúlyozottabbá teszi a nagyformát, mert így az egyetlen *a cappella* tétel áll a centrumban, s ezáltal kisebb az intonációs elcsúszás veszélye is. Ciklusban ajánlatos kísérettel előadni, de önállóan, liturgiában talán jobb *a cappella* megszólaltatni. A kétszólamú, Josquin biciniumaival rokon kvintkánonhoz viszont egy harmadik, férfikari szólamot írt, ennek variánsa már a korai vázlatok közt is felbukkant.

Fontos kiegészítése a *Pange lingua*-nak a március végén—április elején komponált, kb. 3 perces ad libitum *Orgona-praeludium* (harmóniumon nem játszható!). A darabot kétféle befejezéssel —koncertzáradékkal és a himnuszhoz csatlakozó átvezetéssel— is ellátta. A nyitó fugató az I. tétel kezdősorát előlegezi— kissé variáltan és *alla breve* helyett $\frac{3}{4}$ -ben. Műsorok tervezésekor általában mindkét verzióhoz ajánlotta, de ha a körülmények úgy kívánták, maga is eltekintett tőle.

A vegyeskar bemutatásáról nincs adatunk, a gyermekkari változaté azonban jól ismert. Premierje azon az immár történelmi jelentőségű hangversenyen hangzott el 1929. április 14-én vasárnap este fél 6-kor a Zeneművészeti Főiskola nagytermében, mely a szerző addigi gyermekkari termését vonultatta fel (13 darabot) hét budapesti iskolai énekkar közreműködésével. A műsort a *Pange lingua* nyitotta, az I. részt pedig ugyancsak bemutatóként a Pünkösdőlő zárta. Előbbit az Attila utcai polgári iskola (karnagy: Kertész Gyula) és a Szilágyi Erzsébet leánylíceum kórusa adta elő (karnagy: B. Sztojanovits Adrienne — hogy melyikük vezényelt, az a műsorfüzetből nem derül ki), orgonált Riegler Ernő, a Zeneakadémia tanára. A hangversenyt a Rádió Budapest II élőben közvetítette. A sikerre jellemző, hogy a következő hetekben kétszer is meg kellett ismételnit. Az esemény jelentőségét még jobban aláhúzta a valamivel később a Zenei Szemlében megjelent „*Gyermekkarok*” c. terjedelmes cikk,¹² melyben Kodály először fogalmazta meg részletesebben zenei nevelési programját.

¹² Először: *Zenei Szemle*. Temesvár—Budapest 1929. XIII. évf. 2. kötet, 1–9. In: Kodály Zoltán: *Visszatekintés I.* Sajtó alá rendezte és bibliográfiai jegyzetekkel ellátta Bónis Ferenc. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest 1964. 38–45.

A szerző szerethette a leveleiben következetesen „az én kis *Pange linguam*”-ként becézett kompozíciót. Még a bemutató előtt, március 26-án elküldte Ivor Atkins-nek, az angliai „Three Choirs’ Festival” egyik vezetőjének, aki a Psalmus előző évi sikerén felbuzdulva új kompozíciót kért tőle (bár ez később sem készült el, hosszantartó, és gyümölcsöző kapcsolat alakult ki köztük). Levelében ezt írta:¹³ „Ez a kis *Pange lingua* fesztiválra bizonyára nem alkalmas, de máskor talán fel tudja használni, ha tetszik”. És Atkins-nek tetszett. Május 10-én ugyanis jólesően nyugtázta a komponista:¹⁴ „Nagyon örülök, hogy tetszik Önnek a kis *Pange lingua*. Nagy meglepéssel töltene el, ha elfogadná tőlem a kéziratot”, majd a budapesti bemutatóra célozva így folytatta: „Itt alkalmassint fiú- és leánykórusok adták elő felváltva és együttesen, igen jó hatással”, s még hozzáfűzte: „Ugyanezt várom a vegyeskari verziótól is”. Egy 1932-es levélben pontosabb információt találunk:¹⁵ „Egyszer itt váltakozva 1-1 leány és fiú csoport énekelt, igen jó hatással; az 1. és utolsó uniszónó számot együtt, a háromszólamút a fiúk, a kétszólamú kánont a lányok, a 4. versszakot együtt, az ötödiket lányok, a hatodikat együtt”. A harmincas években tanácsért hozzá forduló karnagyoknak többször is ajánlotta, ám mindig a hatversszakos verziót. Ha *Öt Tantum ergo*-ként is hivatkozott rá, hozzáfűzte: „későbbi *Pange lingua* formájában”.¹⁶

Szóljunk néhány szót a művek forráshelyzetéről! Végleges autográf-tisztázat eddig egyik változatból sem került elő. Az *Öt Tantum ergo* vázlatait és fogalmazványait „Kner Imrének szép címlapért csúnya írás (ajánlással küldte el) Kodály Zoltán” még 1928-ban. Ezek ma a Kodály-archívumban xeroxmásolatban tanulmányozhatók; a mű genezise szempontjából igen érdekesek is, ám a végleges kottaszöveget és az előadási kérdéseket illetően nem nyújtanak segítséget, ezért most nem is foglalkozom velük. A *Pange lingua* (gyermek/vegyeskar?) autográfját —mint mondtuk— I. Atkinsnek ajánlotta fel. Lelőhelye jelenleg ismeretlen.

Az Universal Edition csak a gyermekkari *Öt Tantum ergo*-t és a vegyeskari *Pange lingua*-t adta ki. Ez utóbbi helyzete a legtisztább. Metszőpéldányát (feltehetően már a revideált verziót) a kiadónak 1931. március 22-én írt leveléhez mellékelte a szerző:¹⁷ ezzel az évszámmal is jelent meg, s a későbbi utánnomásokban sem változott.

Bonyolultabb az *Öt Tantum ergo* esete. Mint említettük, Kodály először saját kiadásban nyomtatta ki még 1928-ban Budapesten. Később azonban (talán *Pange lingua*-vá történt átdolgozása során?) mind a kóruszólamokban, mind a kíséretben kisebb, de fontos kompozíciós változtatásokat eszközölt. A „revi-

¹³ Zoltán Kodály: *Letters*. 264. levél.

¹⁴ Uo. 273. levél.

¹⁵ Kodály Zoltán *levelei*. 259. levél.

¹⁶ Uo. 209., 248., 259. levél; *Letters*. 332. levél.

¹⁷ Zoltán Kodály: *Letters*. 334. levél.

deált példányt” csak 1935. december 1-én küldte el bécsi kiadójának,¹⁸ amely a művet a továbbiakban „Edition revue copyright 1941 Universal Edition” felirattal publikálta.

Érthetetlen, hogy a korrekciókat a Magyar Kórus épp 1935-ben megjelentett szólampartitúrájában nem vette át (s nyomában az összes további magyar kiadás sem!). A karnagynak tehát először egy „Edition revue...” feliratú U. E. partitúrát kell beszereznie, és aszerint a magyar kiadást javítania. Hogy tájékozódását az eredeti és a revideált változat közt megkönnyítsük, két feltűnő különbséget említünk: 1) a kétszólamú kvintkánonban az eredetiben nincs ismétlés, a revideáltban „prima-secunda volta” ismétlés található; 2) a háromszólamú tételben az imitáló cantus I az eredetiben a 12. ütem közepén, a revideáltban a 11. ütem végén lép be.

Még bonyolultabb a gyermekkari *Pange lingua* helyzete. Ebből ugyanis sem autográf, sem nyomtatott teljes partitúrát nem ismerünk. Ám előbb említett leveléhez egy kópista által készített kóruspartitúrát mellékelte kiadás céljából (ám az U. E. nem jelentette meg később sem), melyen a „Kinderstimme zu P.L.” autográf cím, valamint több ugyancsak autográf jegyzet és javítás található, (xeroxmásolata a Kodály-Archívumban; sajnos, főleg dinamikai jelek tekintetében kissé hiányos és pontatlan). E forrásban a *Pange lingua* összes ismérve megtalálható: 1) az említett korrekciók, 2) a 2. és 3. darab sorrendcseréje, 3) a himnusz mind a hat versszaka (az utolsó az első alá írva), 4) az 1. és 4. vers végén kiskottával a közjátékok vezető motívumai.

Ami a kíséretet illeti, egy Budapesten 1941-ben utánnymott U. E. partitúra szerint ezt a vegyeskari verzióból kell átvenni. De ez sem ilyen egyszerű. Ugyanis csak a „gyermekkari szólamból” hiányzó, utólag komponált ütemeket, tehát a két közjátékot, és a háromszólamú tétel kíséretét, valamint természetesen az ad lib. Praeludiumot kell ebből átvenni, egyébként azonban a gyermekkari verzió követendő (a két kíséret összehasonlítása erről bárkit meggyőzhet).

Az előbbiekből következik, hogy az *Öt Tantum ergo* gyermekkari és a *Pange lingua* vegyeskari U. E. kiadásaiból pontosan rekonstruálható és rekonstruálható a *Pange lingua* gyermek/nőikari verziója. Addig is, míg ez megjelenik, a fentiek alapján bárki elkészítheti saját partitúráját.

Foglaljuk össze vizsgálódásaink eredményét! Zenei anyagát tekintve egy, de előadási célját és a terjedelmet illetően két különböző kompozícióról van szó, s mindkettő két különböző előadó-apparátusra. Tehát összesen négy különböző verzió lehetséges.

1.a) *Öt Tantum ergo*. Paraliturgikus célra készült öt önálló tétel, mindegyike két versszakkal (*Tantum ergo* — *Genitori*), gyermek- vagy nőikarra (de semmiképpen sem férfihangokra), harmóniummal vagy orgonával. A karnagy alkalman-

¹⁸ Uo. 483. levél.

ként választhat egy-egy darabot. Többtételes vagy teljes előadásra alkalmatlan. Hangversenyre csak egy-egy tétel való, mindig az utolsó két versszakkal.

1.b) A vegyeskari *Pange lingua* partitúrájának előszava szerint tételei egyenként is előadhatók, mint „Tantum ergo” és „Genitori”. (Ebben az esetben az átvezető ütemek elmaradnak.)

2.) *Pange lingua*, A teljes hatversszakos himnusz összekötő közjátékokkal és ad libitum orgona-praeludiummal a) vegyeskarra orgonával, b) gyermek/ nőikarra harmóniummal vagy orgonával. Csak összefüggő ciklikus, attacca előadásban lehetséges templomi hangversenyen vagy koncertteremben. Részleges vagy liturgikus előadásra alkalmatlan (a liturgiában csak a nagycsütörtök esti ünnepi mise végén lenne helye, ezt azonban az akkor érvényes orgonatilalom kizárja).

Ha egy mű igazán anyagszerűen van megírva, úgy azt más együttesre átírni kétesélyes. Jelen esetben a vegyeskari verzió a gyermekkarihoz képest —a 2. tétel kísérete kivételével— igazán új vonásokat nem mutat fel, inkább csak teltebb, súlyosabb, ünnepélyesebb a hangzása, s előadása is lényegesen nehezebb. A finom és diszkrét kánon egy harmadik férfiszólam hozzáadásával „diákvegyeskari” tétellé válik. Az 5. versszak szoprán és tenor szólamainak magas fekvésű divisi-je, mely csak a kíséret kopulázása, igen jó kórust igényel, s akkor is kérdéses, eléri-e a gyermekkari változat páratlan hatását. Nem véletlen, hogy Bárdos Lajos, aki a Mátyás-kórus templomi hangversenyein elég gyakran előadta ezt a tételt, nem a vegyeskari, hanem a nőikari verziót választotta, a mély altot puha férfihangokkal *in loco* énekeltetve. Csodálatos élmény volt!

Cikkemnek nem titkoltan kettős a célja: egy negatív és egy pozitív. Egyrészt óvni szeretném kollégáimat attól, hogy az *Öt Tantum ergo*-t hangversenyen sorjában, szünetekkel szétszakítva és új hangot is adva,¹⁹ ötször ugyanazon szöveggel végigénekeljék. Ez a sajnálatosan újabban elterjedt értelmetlen, torz és amuzikális előadásmód ellentétes a szerző szándékával és elviselhetetlen a közönségnek. Másrészt rá szeretném beszélni őket: vegyék végre birtokukba a *Pange lingua* gyermek/nőikari verzióját. „A sok apró elforgácsolt gyerekkarszám helyett”²⁰ (Kodály) egy nagyívű, kb. 6–7 perces (preludiummal kb. 9–10 perces), hangnemben és tematikában változatos, de logikusan összefogott, könnyen előadható kompozíciót kapnak, mellyel —esetleg antifonálisan, sztereofelállásban— sok örömet szerezhetnek énekeseiknek és a közönségnek is. Ehhez kívánok sok sikert.

¹⁹ NB. „Hangadás” című cikkében Kodály már 1937-ben ezeket írta: „Ha nincs a darabnak szervesen hozzátartozó hangszeres bevezetője: minden előre megütött, megfújt, énekel, *hallható* hang barbárság, pongyolaság, az elemi művészi illet tudás hiánya”. (Előszór: *Magyar Dal*. Budapest 1937. XLII. évf. 2–3. sz. 4–5. in *Visszatekintés I.* 60.)

²⁰ Kodály Zoltán levelei. 259. levél.